

Week 16 - Felix Meritis, Keizersgracht 324

In de tweede helft van de achttiende eeuw heerste er een verlicht klimaat onder de burgers van de Republiek. Op allerlei plaatsen in Nederland ontstonden genootschappen. Op initiatief van horlogemaker Willem Writs werd op 3 november 1777 De Maatschappij van Verdiensten onder de zinspreuk Felix Meritis opgericht. Deze naam 'Felix Meritis' betekent 'gelukkig door verdiensten'. Het doel van het genootschap was het oefenen van de leden in het verstand en de deugden, kunsten en wetenschappen, koophandel en zeevaart. Willem Writs richtte al eerder het informele genootschap Sapientia et Libertate op.

De eerste ledenvergadering werd gehouden in een huis aan de Le-liegracht 3 november 1777. Het aantal leden van het genootschap groeide snel, waardoor er snel behoefte aan een groter gebouw ontstond. In 1783 verhuisde het genootschap naar een pand aan de Oudezijds Voorburgwal 239, naast Athenaeum Illustre, waarmee een goede band ontstond. Ook dit onderkomen werd al snel te klein en in maart 1786 kocht het genootschap twee percelen aan de Keizersgracht, hetgeen gefinancierd werd door uitgifte van aandelen ter waarde van f 75.000 aan de eigen leden. De situatie ter plaatse is kort voor de sloop, op verzoek van de president-commissaris C.S. Roos vastgelegd door J. Elffers. Roos schonk het schilderij aan het genootschap; het kwam te hangen in de tekenzaal. De raadplaat van vorige week is weer aan de hand daarvan gemaakt. Over de keuze van de architect van het pand ontstond een grote verdeeldheid, waarna tot een internationale prijsvraag werd besloten. Een programma van eisen over het uiterlijk en de vorm van de departementen begeleidde deze prijsvraag. Die werd gewonnen door architect Jacob Otten Husley. Na de afbraak van de drie huizen op de Keizersgracht is

Rechts: De quizplaat voor week 16: drie huizen op de Keizersgracht, daar waar vandaag gebouw Felix Meritis staat.

Links: Zo zag tekenaar Willem Hekkink het gebouw in 1868

op 7 juli 1787 de eerste steen gelegd voor het nieuwe genootschapsgebouw, dat wel een heel groot gebouw aan de gracht werd. Op vrijdag 31 oktober 1788 volgde de opening, hetgeen gepaard ging met een uitvoering in de Concertzaal van een stuk voor blaasinstrumenten en een feestouverture van de eigen dirigent Joseph Schmitt. De uitgevoerde werken zijn helaas verloren gegaan. Door geldgebrek was het gebouw nog niet klaar. Het bleek meer te kosten dan gedacht, nl. f 380.000 bij de voltooiing. Er werden opnieuw voor f 400.000 obligaties uitgegeven aan de leden. Deze zouden

door loting afgelost worden. Bij de verkoop van het gebouw aan Holdert & Co, 100 jaar later, was nog steeds niet alles afgelost.

Het gebouw

Het gebouw van Felix Meritis is een typisch monument van de verlichting te noemen. Het past goed bij het ideaal om een tempel van kunst en wetenschap te zijn. Het gebouw heeft een klassiek tempelfront met Korinthische zuilen en een fronton. Het is daarmee een neoclassicistisch gebouw. In de reliëfs van het fronton zijn de departementen van het genootschap gesymboliseerd: de beeldende kunsten, de bouwkunst, de letterkunde, de handel, de natuurwetenschappen en de muziek. In het fronton staat een bijenkorf, een symbool van de vruchtbare arbeid der leden en die in de handel.

Boven: Het fronton met de korinthische zuilen

Links: Adriaan de Lelie wijdde op 31 oktober 1788 het gebouw in met een rede

Handel valt onder het departement voor de letteren. Dit departement krijgt de mooiste zaal, de gehoorzaal, de huidige zuilenzaal aan de grachtzijde. Bovenaan is de afdeling tekenen, die mooi noorderlicht krijgt, wat met luiken regelbaar is. Hier waren ook diverse beelden aanwezig, die bij de brand in 1932 allemaal verloren zijn gegaan.

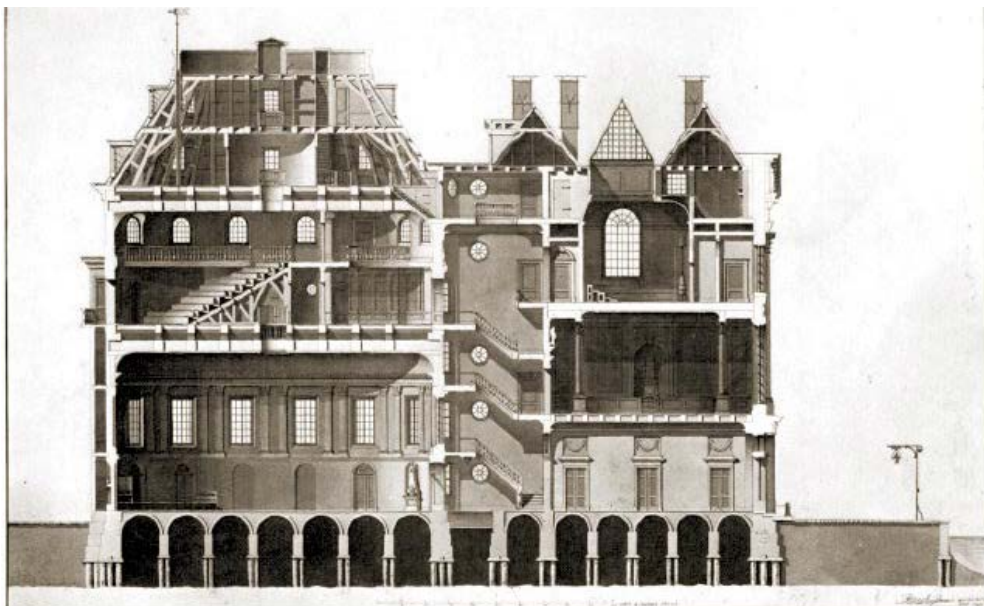
Het gebouw bestaat, zoals veel huizen langs de gracht, ook uit twee delen met daartussen het centrale trappenhuis. Het onderste deel van het centrale trappenhuis stamt nog uit de achttiende eeuw, het bovenste deel is later doorgetrokken tot boven.

De achterzijde is ovaal gebouwd en heeft een beroemde concertzaal met een uitstekende akoestiek. Hier zijn altijd veel concerten gegeven en ook de vader van Carel Fodor, de stichter van het voormalige museum Fodor en ook lid van Felix, was hier een verdienstelijke componist en dirigent. Ook de bekende dirigent Johannes Verhulst werkte hier van 1864 tot 1886. Hij werd opgevolgd door Julius Röntgen, maar die gaf al in 1888 het laatste concert. De zaal was klein, maar met een zo goede akoestiek, dat zij in het nieuwe Concertgebouw aan de Van Baerlestraat gekopieerd werd, als de kleine zaal. Boven de concertzaal was het natuurkunde-departement met een koepeldak waar vroeger een echt observatorium was. Het had een lichtkoker dóór de verdiepingen, om het licht naar beneden te laten schijnen. Deze lichtkoker kwam dan uit in het natuurkunde departement. Dat is goed te zien op de oude gravures. Dit had Jacob Otten Husley zo ontworpen omdat men bij Natuurkunde vaak valproeven deed met direct zonlicht. Dat departement leidde echter een kwijnend bestaan.

Er zijn in opdracht van C.S. Roos een groot aantal gravures gemaakt aan de hand van de tekeningen van Jacob Otten Husley. De schilder Van der Lelie heeft enige gedetailleerde schilderijen gemaakt van een aantal departementen. Ze hangen in het Rijksmuseum en ook is er een boek over het gebouw uitgebracht.

Het einde

Vanaf de jaren 1870 daalt het aantal leden en werden de concerten en andere activiteiten steeds meer openbaar. Desondanks ging het steeds slechter met Felix Meritis. Dit ook door de concurrentie van andere genootschappen, zoals de Groote Club, Leesmusem, Arti en Maatschappij Caecilia. In 1885/1886 was het aantal leden gedaald tot 249. Er was per jaar 18.000 gulden nodig om het open te houden en om dat op te brengen waren minimaal 280 leden nodig. Daarna verliep het snel, alles werd mogelijk, als het maar geld opbracht. Er werden openbare lezingen en veilingen gehouden. Op 15 april 1889 werd op de ledenvergadering vóór opheffing gestemd en daarna werd het gebouw op 22 mei geveild en voor f 76.000 verkocht aan Holdert & Co. De beeldencollectie werd geschonken aan de Amsterdamse Rijksacademie van Beeldende Kunsten, de bibliotheek ging naar de Universiteit Bibliotheek.

Holdert & Co

Het gebouw werd gekocht door Stoomdrukkerij Holdert & Co. Dit familiebedrijf heeft zestig jaar op deze plek gezeten, en werd één van de grootste handelsdrukkerijen van Amsterdam. Zij produceerden onder meer het blad *De Echo* van het *Nieuws-Volksblad* voor Nederland. De zaken gingen goed en in 1902 kwam het dagblad *De Telegraaf* erbij. De drukpersen kwamen in de concertzaal op de verstevigde vloer te staan. Tevens werden nog ruimtes verhuurd aan anderen, waaronder de firma Heybroek, die lampenkappen maakte.

*Boven: De ovale concertzaal werd geroemd om zijn geweldige akoestiek.
Links: Een doorsnede over de diepte van het gebouw; de Keizersgracht is rechts.
Op het dak van het achterhuis was het observatorium geplaatst.*

In de ochtend van 19 februari 1932 brak er brand uit door een lekken-
de gasgeiser van de verwarming. Hierdoor brandde de bovenste etage
van het voorhuis uit. Daarbij werd ook het fronton ernstig beschadigd.
Bij het herstel werd het zadeldak een plat dak, waardoor er een extra
verdieping ontstond. In de oorlog wilde het bedrijf moderniseren, wat
in dit gebouw niet mogelijk is. Toen de verkoop van het pand niet lukte,
wilde Holdert het achterhuis afbreken en er een nieuw bedrijfsge-
bouw neerzetten, maar de monumentencommissie weigerde de sloop
toe te staan. Op 1 september 1948 verliet Holdert & Co het pand.

Boven en rechts: tekenles in Felix Meritis

Holdert & Co vertrok na een tijd zoeken naar een ander pand. In 1942 werd een bedrijfspand in Bloemendaal gekocht, maar dat werd vervolgens door de Duitsers geconfisqueerd. In 1946 kon Holdert & Co de drukkerij in de Van Ostadestraat kopen. Het was een pand dat Hak Holdert in zijn beginperiode, in 1899, had gebouwd voor zijn drukkerij Elsevier (dat niets te maken heeft met de uitgever Elsevier).

Communistische Partij Nederland

In de twintigste eeuw kreeg het pand aan de Keizersgracht een andere roemruchte eigenaar, de CPN. Nadat zij de eerste gemeenteraadsverkiezingen van Amsterdam hadden gewonnen, kochten zij in 1946 het gebouw van Felix Meritis als partijkantoor en voor de drukkerij van de Waarheid. Ook zij schreven ter financiering een obligatielening uit onder de leden. Er kwam in 3 jaar f 1,2 miljoen binnen.

Op 4 november 1956 had de Sovjet-Unie een demonstratie in Boedapest hard neergeslagen. In Amsterdam leidde dit tot een woede-uitbarsting tegen het communisme. Het gebouw aan de Keizersgracht werd bekogeld met stenen. Dagblad De Telegraaf, voortgekomen uit de eerdere eigenaar van het gebouw, de familie Holdert, zou hebben bijgedragen aan de anti-communistische stemming in Nederland. Nadat de populariteit van de CPN in de

Twee rampen troffen het gebouw Felix Meritis.

In de ochtend van 19 februari 1932 brak er brand uit in het gebouw, die de bovenste verdieping van het voorhuis vernielde. Ook het fronton liep ernstige schade op.

In november 1956 leidde het neerslaan van de Hongaarse opstand tot hevige anti-communistische rellen, die ook Felix Meritis – als zetel van de CPN en het dagblad De Waarheid – troffen. Drie dagen werd het gebouw belaagd.

jaren zestig verder afnam, zag de partij zich in 1980 gedwongen het gebouw te verkopen.

Felix Meritis in het heden

Tijdens de jaren dat de CPN het gebouw in gebruik had, kwamen er steeds meer culturele activiteiten. Eerst uitsluitend met een propagandistisch doel, later ook als alternatieve inkomstenbron. Er zat een bioscoop in, later ook dansvoorstellingen, lezingen en debatavonden en veel muziek. Een van de bekendste activiteiten was het Shaffy theater, met optredens van bijvoorbeeld Ramses Shaffy en Liesbeth List en ook van Freek de Jonge. Daarmee is het ideaal uit de verlichting als centrum van kunst en wetenschappen weer terug.

*Boven: De koepelzaal van Felix Meritis
Rechts: Het trappenhuis in het voorhuis.*

Na het vertrek van de CPN werd het gebouw gerund door de Stichting Felix Meritis, die in 2014 echter failliet werd verklaard. De Gemeente Amsterdam kocht het pand en schreef een bieding uit. Deze werd gewonnen door beheermaatschappij Amerborgh, van Alex Mulder. Ze willen van het pand weer een cultuurtempel maken. Vanaf januari 2016 gaat het dicht voor een grote, zeker een jaar durende renovatie.

-EM

Deze aflevering is samengesteld door Erwin Meijers, die ook het gros van de afbeeldingen voor zijn rekening nam. Hij verwerkte tevens bijdragen van Anna Denekamp, Ria Scharn en Maaïke de Graaf. Op Erwins eigen site [Amsterdamse Grachtenhuizen](#) staan nog veel meer bouwtechnische details.

